

Koppige moderniteit, IJ-plein Amsterdam
Lara Schrijver

Ik heb het IJ-plein altijd beschouwd als een unieke episode die ik moeilijk theoretisch kon plaatsen.¹

Rem Koolhaas

Het project voor het IJ-plein in Amsterdam ving aan in 1979 en werd opgeleverd in 1988. Het is gebouwd volgens het stedenbouwkundig plan van OMA, en het bevat ook het eerste grote gebouw dat het bureau realiseerde. Terugblikkend heeft Koolhaas gesuggereerd dat het IJ-plein symptomatisch was voor de problemen van het Nederlandse modernisme, maar hij beschouwt het ook als een unieke periode met uitzonderlijke voorwaarden. In de vroege jaren 1990 besteedden de vakbladen aandacht aan het project, en toch ontbreekt het in *S,M,L,XL*. Koolhaas verklaart deze afwezigheid door te stellen dat hij het meest interessante deel van het project, de historische voorbeelden van woningen, niet wilde reproduceren. Op die manier kon immers het risico ontstaan dat het verleden gedachteloos werd gekopieerd.² Deze verschillende perspectieven bevatten een kern van waarheid. Het IJ-plein is inderdaad uniek, als project maar ook als opdracht. De uitvoering vertoont een aantal aspecten dat later werd bekritiseerd als een al te populaire tak van het Nederlandse modernisme. Een van de sterkste middelen die OMA inzette, is een studie met voorbeelden van woningbouw om de krachten en zwakten van bepaalde oplossingen te identificeren.

Het programma van eisen bestond uit 1.375 woningen die op een voormalige scheepswerf moesten worden gerealiseerd. Ten noorden van de locatie lag een negentiende-eeuwse woonwijk, ten oosten de scheepswerf. Het stedenbouwkundig plan van de Dienst Ruimtelijke Ordening (DRO) van de gemeente Amsterdam bestond uit een hedendaagse versie van het gesloten bouwblok in een negentiende-eeuwse wijk. De toekomstige bewoners beklagden zich erover dat er geen verbinding met het water werd gelegd. Wethouder Jan Schaefer zocht naar een 'voorwaarden stellende architect' als projectleider, die ondertussen het DRO-plan zou kunnen aanpassen aan de wensen van de bewoners. De twee kandidaten waren Ralph Erskine en OMA. Erskine stond bekend als een architect die ervaring had met participatie, terwijl Rem Koolhaas, die werd voorgedragen door Wim Quist, het voordeel had Nederlands te spreken. Ondanks Koolhaas' uitgesproken antipathie tegen participatie in de architectuur, kreeg OMA de opdracht.

De kwaliteit van het project schuilt in een aantal kenmerken. Het combineert openheid, beweging en montage. Het richt zich op de kwaliteit van het landschap en op tussenruimten. Het geeft vrij precies het architec-

1

Bernard Leupen, 'Interview Koolhaas', in: *Idem* (red.), *IJ-plein Amsterdam* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 1992), 67.

2

Hans van Dijk, 'De architect is verplicht om een respectabel mens te zijn. Rem Koolhaas over zijn boek *S,M,L,XL*', *Archis*, nr. 11 (1994), 18–24.

Stubborn Modernity, IJ-plein Amsterdam
Lara Schrijver

I have always considered IJ-plein a unique episode that was difficult for me to frame theoretically.¹

Rem Koolhaas

The IJ-plein project, begun in 1979 and completed in 1988, is an urban plan by OMA with arguably their first large building. Early reflections by Koolhaas have identified it as symptomatic of what was wrong with Dutch modernism, but also as a unique project at a unique moment. It received due attention in the early 1990s, yet is notably absent in *S,M,L,XL*. His own comment on this absence is the simple wish not to replicate the most interesting part of the project, the housing precedents, in order to prevent the unimaginative copying of the past.² These characterisations are perhaps not wholly inaccurate. The project is unique, both as process and as commission. Its execution shows some of the features later criticised in a popular strain of Dutch modernism. One of the most powerful interventions consisted of a study using housing precedents to identify strengths and weaknesses.

The project brief consisted of 1375 dwellings on a former shipping wharf, with a nineteenth-century residential neighbourhood to the north, and another wharf to the east. The site plan produced by the municipal urban planning agency DRO consisted of closed housing blocks, more or less replicating the nineteenth-century neighbourhood. Future occupants protested the lack of connection with the waterside. Alderman Jan Schaefer sought a 'conditioning architect' to supervise the project, with the hidden agenda of adapting the DRO plan and satisfying the wishes of the occupants. Ralph Erskine and OMA were the two candidates. Erskine was known as an architect experienced with participatory planning, while Koolhaas, suggested by Wim Quist, had the benefit of speaking Dutch. Despite Koolhaas's outspoken views against participatory planning, OMA received the commission.

The qualities of the project revolve around different features. It combines openness, movement and montage. It focuses on the quality of the landscape and on intermediate spaces. It provides an extensive articulation of building envelopes. Appointing OMA guaranteed an atypical process. The use of (primarily modern) housing precedents – as a way to produce results, but also as a manner of study – resulted in a dialogue on architectural and urban qualities. Koolhaas noted that the discussions of the solutions, combined with the

1

Bernard Leupen, 'Interview Koolhaas', in: *Idem* (ed.), *IJ-plein Amsterdam* (Rotterdam: 010 Publishers, 1992), 67.

2

Hans van Dijk, 'De architect is verplicht om een respectabel mens te zijn. Rem Koolhaas over zijn boek *S,M,L,XL*', *Archis*, no. 11 (1994), XX.

tonisch karakter van de gebouwen aan. De aanstelling van OMA stond garant voor een atypisch ontwerpproces. Het gebruik van (vooral moderne) woningbouwmodellen – om snel resultaat te boeken, en als verkennende studie – resulteerde in een dialoog over architectonische en stedelijke kwaliteiten. Koolhaas merkte op dat de gesprekken over woningbouwprincipes, in combinatie met beelden en plattegronden, leidden tot een stoomcursus architectuur- en stedenbouwgeschiedenis voor de bewoners.³

OMA werkte meteen vanuit alle facetten van het project, maar heeft de woningbouwvoorbeelden als eerste gepresenteerd. Daarmee konden meteen gesprekken worden gevoerd over de hoeveelheid open ruimte, de woningdichtheid, de hoogte van de bouwblokken, de circulatiepatronen, en andere architectonische en stedenbouwkundige kwaliteiten. De strategie was tamelijk eenvoudig: OMA gebruikte een reeks bestaande woningtypen van andere architecten, en plakte ze in de locatie. Zo lieten deze schema's aan de bewoners zien wat het concreet zou betekenen als ze gebruik maakten van schijven hoogbouw (Le Corbusier), torens (Van Loghem en Duiker), middelhoge gesloten blokken (Cerdà), of zelfs laagbouw met klassieke stedenbouwkundige principes zoals symmetrie en zichtassen (Krier). OMA maakte snel meer dan 20 verschillende opzetten, die de consequenties toonden (in beeld, plattegrond en cijfers) van specifieke keuzes. De woningtypen betroffen grotendeels moderne en hedendaagse woningen, van gerealiseerde projecten zoals de Unité d'habitation tot meer radicale voorstellen zoals voor Magnitogorsk. De resultaten zijn te vatten in clusters: torens, schijven en blokken, laag-, midden- en hoogbouw, en enkele meer individuele woonprojecten. In een volgende fase mochten bewoners stemmen op een van de vier voorstellen: het DRO-plan, een open grid opgesteld door OMA met DRO, en twee voorstellen van OMA, één laagbouw en één hoogbouw.⁴ Het voorstel van OMA voor laagbouw werd gekozen, en daarmee begon het echte werk aan het stedenbouwkundig plan. De typologieën gaven ook vorm aan stedenbouwkundige principes. De circulatiesystemen voor de stedelijke villa's komen bijvoorbeeld uit de Stadt ohne Höfe, een plan voor Berlijn uit 1927 van de Luckhardt broers. OMA specificeerde het circulatiesysteem in het stedenbouwkundig plan. Hoewel Hein van Meer, architect voor de stedelijke villa's, in eerste instantie andere oplossingen zocht, kwam hij uiteindelijk uit bij de randvoorwaarden van OMA.

Het is denkbaar dat deze precedenten het beslissingsproces rationeler hebben gemaakt. Hoewel de gemeente en de woningbouwcorporaties nog altijd de voorkeur gaven aan hun gebruikelijke oplossingen (gesloten bouwblokken, baksteen in standaardkleuren), lijken de toekomstige bewoners meer doordachte en weinig vanzelfsprekende oplossingen te hebben gekozen op basis van wat de architect aanreikte. Hoewel ze expliciet kozen voor een variant met laagbouw, hebben ze ook grensverleggende en uitgesproken opties geselecteerd. In zekere zin toonden de bestaande oplossingen wat wel en wat niet op deze locatie zou werken. Dat werpt

visual material and the plans, gave the occupants a 'crash course' in the history of architecture and urban design.³

OMA began work on all elements simultaneously, but presented the housing precedents first. This allowed the parties to engage in conversations on the amount of open space, housing density, building height, circulation schemes and other urban and architectural qualities. The basic strategy was simple: OMA made use of typologies developed by other architects, and cut and paste them onto the site. These schemes were a shorthand to show what it would mean for the open space if they were to work with high-rise slabs (Le Corbusier), towers (Van Loghem and Duiker), mid-rise large blocks (Cerdà), or even low-rise housing using elements of classical urbanism such as symmetry and axes (Krier). More than 20 alternate plans were generated in quick succession, showing – in image, plan and numbers – the consequences of particular preferences. The types were by and large modern and contemporary dwellings ranging from realised projects such as the Unité d'Habitation to radical visions such as that of Magnitogorsk. The results can be categorised in clusters – towers, slabs and blocks, low, mid- and high-rise, and a few individualised housing projects. In a later phase, future occupants could vote for one of four proposals: the DRO plan, an open grid-lined plan made by DRO and OMA, and two plans by OMA, one low-rise and one high-rise.⁴ The low-rise version by OMA won, and initiated the process of articulating the urban plan. The typologies suggested definitions in the urban plan. Circulation systems for the urban villas, for example, are derived from the Stadt ohne Höfe, a design made for Berlin by the Luckhardt brothers in 1927. OMA defined the circulation system within the urban plan. Although Van der Meer, architect for the urban villas, initially sought other solutions, he returned to the constraints set by OMA.

These precedents may have rationalised the decision process. While the municipality and the housing corporations preferred habitual solutions (closed building blocks, standard choices of brick), the future occupants seem to have made more sophisticated and indeed counterintuitive decisions, based on what the architect provided. While they did push for a low-rise development, they also sought out provocative options. It was the insertion of existing solutions that made evident what worked and what didn't. This sets the precedent study in a particular light to the participatory process. It provides information – visual, compositional and quantitative – allowing the occupants to make more informed decisions than those based on artists' impressions.

While the initial discussions were guided by the housing plans, the office worked on a site analysis and on sketches for an urban plan. It quickly took shape in a two-part division along the lines of the site. An east-west axis is maintained in the promenade, while the division of the site allows for a characterisation of the two sections. The asymmetrical site is emphasised in

een nieuw licht op de inzet van een precedentenstudie in een dergelijk participatorisch project. Informatie werd aangereikt – visueel, compositorisch en kwantitatief – waarmee de bewoners hun beslissing op meer konden baseren dan enkel op schetsmatige impressies of ideaalbeelden.

De eerste discussies draaiden dus voornamelijk om de plannen van de woningen. Ondertussen werkte OMA gestaag door aan een analyse van de locatie en aan schetsen voor een nieuw stedenbouwkundig plan. Dit kwam al snel tot stand op basis van een tweedeling in het gebied. Een oost-west as blijft behouden in de promenade, terwijl de asymmetrie van de locatie aanwezig blijft in het verschil tussen de twee afzonderlijke delen. De locatie als geheel wordt opgedeeld door een serie zichtlijnen die de verbinding met het water garanderen. Het onderscheid tussen oost en west wordt benadrukt in de verschillende compositorische principes.

Het oostelijk gedeelte volgt de logica van de tuinstad – laagbouw woningen met eigen tuin en ingang. De straten verwijzen bewust naar de wijk de Kiefhoek in Rotterdam van J.J.P. Oud. Ook zijn andere referenties aan (en interpretaties van) de tuinstad aanwezig, zoals die van Ernst May in Frankfurt, een van de 20 woningbouwtypologieën die op de locatie werden geprojecteerd. Het westelijk deel toont de meer gangbare moderne stadsomgeving, met twee lange woningbouwblokken en negen stedelijke villa's in een grote, groene ruimte. Gebaseerd op het project voor de Stadt ohne Höfe, sluit dit deel aan op de logica van de moderne metropool, opgebouwd uit objecten in de open ruimte. De twee delen van de locatie worden gescheiden door een groenstrook, en weer verbonden door een promenade die door de verschillende 'zones' van de locatie snijdt en elk beeld inkadert zoals in de prijsvraaginzending voor het Parc de la Villette uit 1982. Het oostelijk deel is dan ook een omkering van het westelijk deel – de stroken laagbouw zijn gegroepeerd rondom een driehoekig 'dorp plein'. Ondanks de gelaagdheid van het plan is er een heldere grens en een aanwijsbaar centrum. Het westelijk deel richt zich juist op de individuele stedelijke villa's en biedt weinig houvast aan het soort gemeenschapsleven dat bij een dorp hoort.

Als geheel werkt het stedenbouwkundig plan op basis van onderscheid, tegenstellingen, tegenstrijdigheden en paradoxen. Opvallend is de hier en daar uitzonderlijk architectonische specificiteit van het stedenbouwkundig plan: op het niveau van het circulatiesysteem en de schil bij de woningen, en in de toeëigening van het landschap en het tuinontwerp. Hierbij werden niet alleen suggesties gedaan voor de groenvoorziening en de structuur, maar werden ook de tuinen behandeld als architectonische vraag. Met het aangeven van gevelbehandeling en gevelkleuren hield OMA een aantal kenmerken in de hand dat meestal niet toebehoort aan een stedenbouwkundig plan. Deze aanpak leunt op de

³ Leupen, IJ-plein Amsterdam, op. cit. (noot 1), 20.

⁴ Zie ook: Wijnand Looise, 'Inspraak en IJ-plein', OASE, nr. 17 (1987), 35–37.

the distinction between one side and the other, while it is drawn together by a promenade. Having divided the site along a series of axes that ensured views to the water, the distinction between east and west side led to different compositional principles.

The eastern section is built up as a Garden City – it consists of low-rise slabs with individual gardens and entry points. Its streets were meant to evoke the sense of Oud's Kiefhoek project. While its references may appear eminently modern, it follows along other interpretations of the Garden City such as that by Ernst May in Frankfurt – one of the housing models presented. The western section is more typical of the modern urban environment, with two housing slabs and nine urban villas, all set in a broad expanse of (green) space. Derived from the Stadt ohne Höfe, it seeks to tie in with the metropolitan modernity of objects in open spaces. The sections of the site are divided by an open expanse of green, and reconnected by a promenade slicing through the 'zones' of the site, framing views as in the design for the Parc de La Villette competition in 1982. The eastern area might be seen as the inverse of the western section – clustered around a triangular 'village square', there is a distinct boundary and a distinct centre, despite the many layers. The western section is focused on the individual entities of the urban villas, and does little to encourage the communal life one might envision in a town.

As a whole, the urban plan works on the presence of distinctions, opposites, contradictions and paradoxes. The exceptional articulation is notable in a few features: in the dwellings on the level of circulation and building envelope, and in the exterior space in the claiming of the landscape and garden design. Not only were suggestions made for greenery and structure, but the garden spaces were treated as architectural issues. Identifying façade treatments as well as colours, OMA took control of attributes typically seen as outside the domain of the urban plan. This approach leans heavily on the Soviet constructivist plans admired by Koolhaas, and on New York zoning regulations, which were to some degree dynamic but extremely precise. The housing slab designed by OMA shows the effects of these specifications. The complexity of the circulation system breaks up the slab into sections, with identifiable distinctions and a spatial complexity atypical of social housing. The plan for the Oost III block includes staggered staircases following the Stroikom studies. The block is divided into three sections, distinguished by circulation systems.

The IJ-plein project is a rich one, articulating a broad palette of modern precedents, and showing the possibilities available to a distinctly urban neighbourhood, even when making use of historical references. The stubborn modernity of this plan builds on the

³ Leupen, IJ-plein, op. cit. (note 1), 20.

⁴ See also Wijnand Looise, 'Inspraak en IJ-plein', OASE, no. 17 (1987), 35–37.

plannen van de sovjet-constructivisten die Koolhaas zo bewondert, en ook op de New Yorkse regelgeving, die zowel dynamisch als heel precies is. In het door OMA ontworpen woningblok zijn de effecten hiervan goed te lezen. Het blok heeft een reeks verschillende toegangen en een complexe circulatie, waardoor het een diversiteit en ruimtelijke complexiteit bezit die ongewoon zijn in de sociale woningbouw. Het plan voor blok Oost III heeft bijvoorbeeld een serie verschoven trappen zoals in de sovjet-Stroikomstudies. Het blok bestaat uit drie delen, met ieder een eigen type circulatiesysteem.

Al met al is het IJ-plein een rijk en gevarieerd project waarin een breed spectrum aan moderne woningtypen voorkomt. Het demonstreert de mogelijkheden om een stedelijk woongebied een eigen identiteit te geven, ook als het gefundeerd is op historische precedenten. De koppige moderniteit van dit plan bouwt voort op de vroeg-twintigste-eeuwse voorliefde voor glas en staal. Daarmee getuigt het ook van de kritiek die Koolhaas uitte op de laat-twintigste-eeuwse Nederlandse architectuur en haar onverbetelbare burgerlijkheid. Nog een kenmerk van de ongebruikelijke aanpak wordt vaak over het hoofd gezien: als ontwerpprincipe is het werken met scenario's gebaseerd op het genereren van zoveel mogelijk werkelijkheden om hun effecten te begrijpen. De scenario's dienen om een nog ongebouwde toekomst te analyseren. Het denken in scenario's geeft daarmee concrete, onderscheidende voorstellen en randvoorwaarden die de effecten van ontwerpbeslissingen tonen.

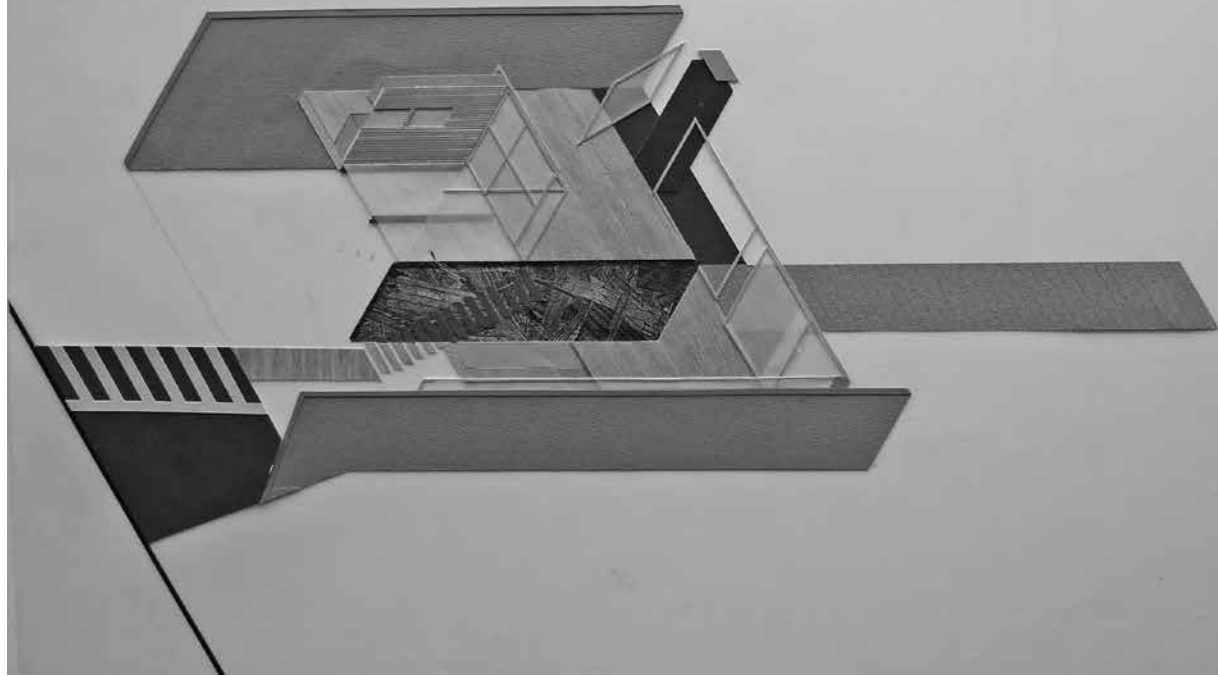
Het IJ-plein werd gebouwd op een moment dat het late modernisme ingehaald leek door de vroege golven van postmoderniteit. Ook al zijn er onvolkomenheden, vooral zichtbaar in de bouwkwaliiteit, toch bieden de woningtypen een koppige vorm van moderniteit, gesitueerd in het bestaande stedelijke weefsel. Het is een moderniteit die vele precedenten in zich opneemt en ze transformeert in een hedendaagse vertaling. Het ging om een uniek moment dat mee vorm gaf aan een uniek project. Het blijft suggestief voor wie het moderne leven een plaats wil geven in het historische en langdurig bestaande weefsel van de stad.

early twentieth-century love for shards of glass and chunks of steel. As such, it is indicative of Koolhaas's criticism on Dutch late twentieth-century modern architecture and its incurably bourgeois nature. There is another key feature that is typically overlooked in relation to the unusual project approach: generating scenarios as a design habit is founded upon the generation of multiple possible realities in order to understand their effects. The scenarios serve as a tool to analyse as yet unconstructed futures. Scenario-thinking provides concrete, distinct proposals and constraints in order to show effects.

The IJ-plein project was realised at a tipping point between the last stages of late modernism and the early waves of postmodernism. While its imperfections might show in construction quality, its housing types introduced the kind of stubborn modernity that can be situated within an existing urban fabric. It picks up on many precedents and transforms them into a contemporary translation. Its unique moment produced a development that may hold lessons for those wishing to situate modern life in the long-standing fabric of the city.

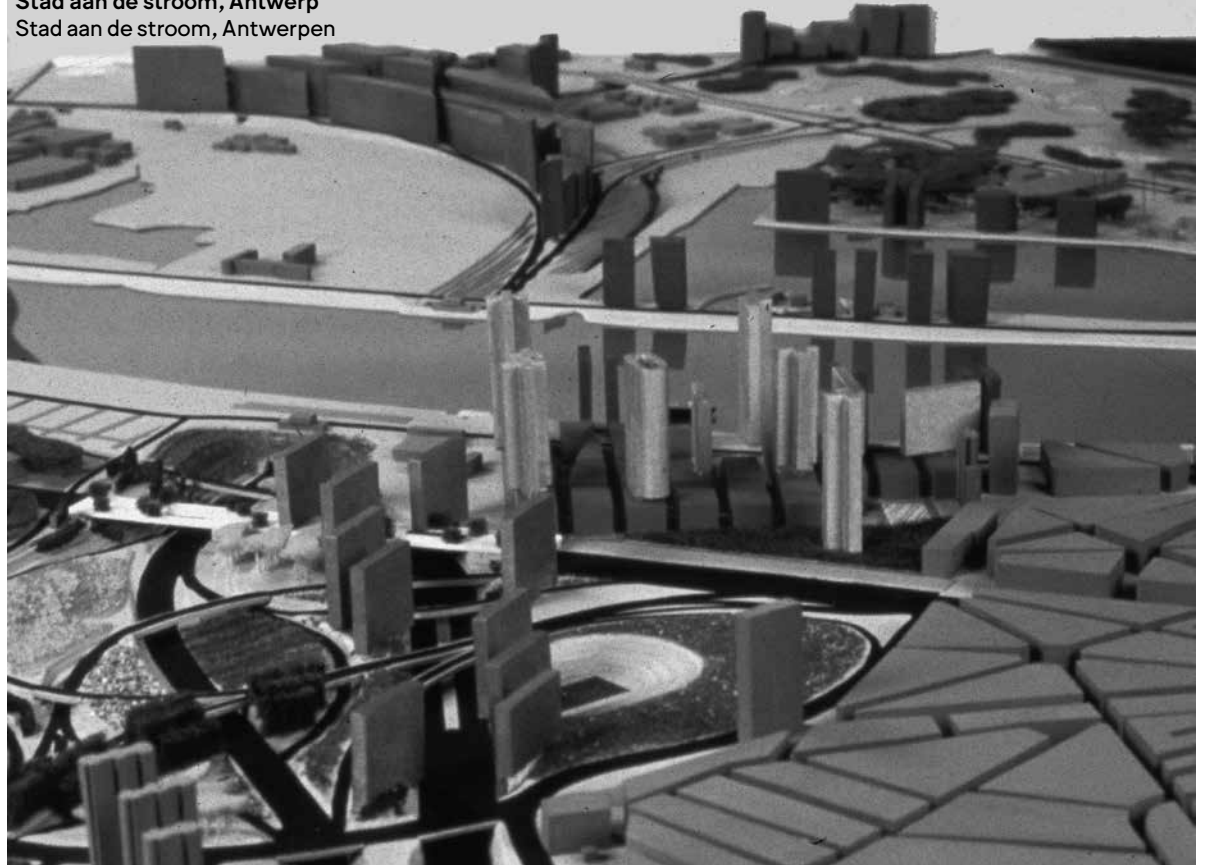
1988

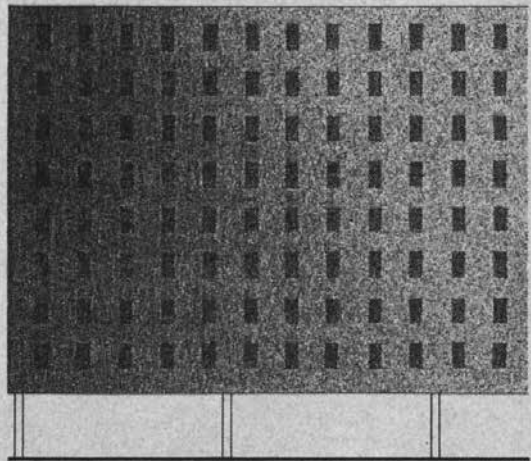
Patio Villa, Rotterdam

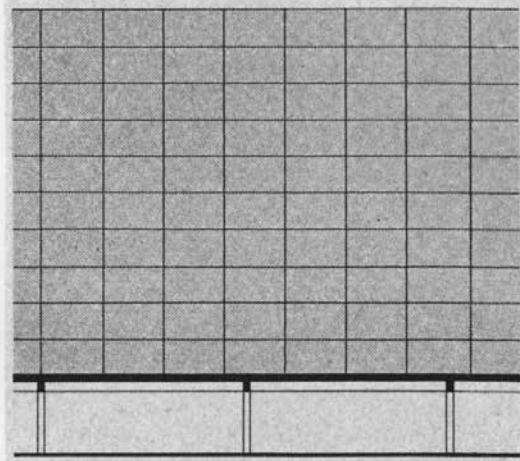
1989

Stad aan de stroom, Antwerpen
Stad aan de stroom, Antwerpen

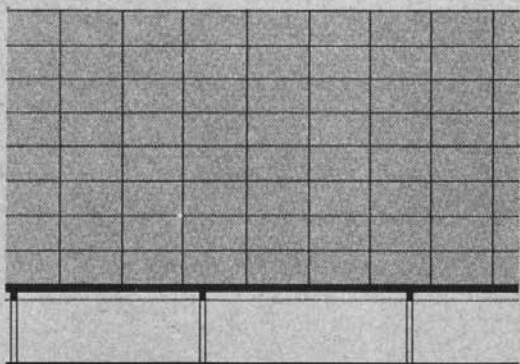

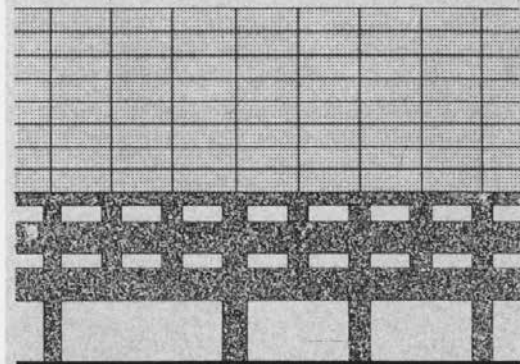
1 GLASIERTER BACKSTEIN

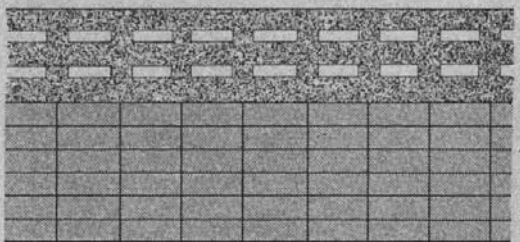
2 RAHMENLOSE GLASVORHANGFASSADE

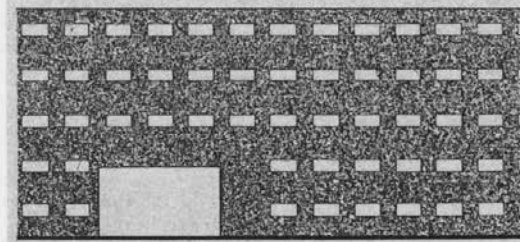
3 RAHMENLOSE GLASVORHANGFASSADE

4 BIS 2.OG. NATURSTEINVERKLEIDUNG (TRAVERTIN)
AB 3.OG. GLASVORHANGFASSADE

5 AB 3.OG. NATURSTEINVERKLEIDUNG (TRAVERTIN)

6 NATURSTEINVERKLEIDUNG (TRAVERTIN)

